

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

П'ЯТА СЕКЦІЯ

**СПРАВА «МАМЧУР ПРОТИ УКРАЇНИ»
CASE OF MAMCHUR v. UKRAINE**

(Заява № 10383/09)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

16 липня 2015 року

ОСТАТОЧНЕ
16/10/2015

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Воно може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Мамчур проти України»

Європейський суд з прав людини (П'ята секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Ангеліка Нуссбергер (*Angelika Nußberger*), Голова,

Бошт'ян М. Зупанчіч (*Boštjan M. Zupančič*),

Ганна Юдківська (*Ganna Yudkivska*),

Вінсент А. Де Гаetano (*Vincent A. De Gaetano*),

Андре Потоцький (*André Potocki*),

Хелена Єдерблум (*Helena Jäderblom*),

Алеш Пейхал (*Aleš Pejchal*), судді,

та Клаудія Вестердік (*Claudia Westerdiek*), Секретар секції,

після обговорення за зачиненими дверима 23 червня 2015 року

постановляє таке рішення, що було ухвалено у той день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою (№ 10383/09), яку 7 лютого 2009 року подав до Суду проти України на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) громадянин України, пан Олександр Єгорович Мамчур (далі – заявник).

2. Інтереси заявника представляв пан А. Крістенко, адвокат, який практикує у м. Харків. Уряд України (далі - Уряд) представляла його Уповноважений, на останніх етапах провадження – пані Н. Севостьянова, з Міністерства юстиції України.

3. Заявник скаржився на втручання у його батьківські права, зокрема право на опікування дитиною та безперешкодне спілкування з нею, а також право на виховання дитини. Крім того, він скаржився за статтею 14 Конвенції, що під час здійснення права на повагу до сімейного життя його було піддано дискримінації через його інвалідність. Заявник також стверджував, посилаючись головним чином на пункт 1 статті 6 Конвенції, що судові розгляди його справи були несправедливими.

4. 4 березня 2013 року про заяву було повідомлено Уряд. Розгляду заяви було надано першочерговість відповідно до Правила 41 Регламенту Суду.

ФАКТИ**I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ**

5. Заявник народився у 1954 році та проживає у м. Чернігів.

З дитинства заявник має II групу інвалідності. Заявник, зокрема, має обмежену здатність до пересування – він може ходити лише на милицях. З серпня 1977 року заявник працював старшим науковим співробітником Інституту сільськогосподарської мікробіології у м. Чернігів.

А. Ситуація в сім'ї заявника та події, що призвели до судового спору щодо встановлення над дитиною опіки та догляду за нею

6. Заявник був одружений з О.М., з якою у нього була спільна донька А.М., яка народилась 5 травня 2002 року. Вони проживали разом як сім'я у квартирі заявника у м. Чернігів. Я.Л. – інша донька О.М., яка народилась 30 квітня 1994 року, та М.М., мати заявника, також проживали у цій квартирі.

7. У жовтні 2005 року О.М., забравши із собою А.М., якій тоді було лише 3 роки, переїхала жити до квартири її матері у м. Чернігів, оскільки О.М. страждала на рак та потребувала сторонньої допомоги.

8. 3 квітня 2006 року адвокат, представляючи інтереси О.М., звернувся до Деснянського районного суду м. Чернігова із позовом до заявника щодо стягнення аліментів. У позові, зокрема, було зазначено, що з серпня 2005 року О.М. та заявник «не проживають як подружжя», що заявник «залишив родину», а також, що він не брав участі у вихованні А.М. та не надавав матеріальної допомоги.

9. Заявник подав свої заперечення проти позову, у яких він зазначив, що саме О.М. «залишила родину» для проживання у квартирі її матері та забрала А.М. із собою. Заявник стверджував, що він давав гроші на виховання своєї доньки та що коли вона хворіла, то залишалась у нього, щоб захистити О.М. від можливого зараження, востаннє з 31 березня до 5 квітня 2006 року. Крім того, заявник наполягав, що в О.М. був поганий стан здоров'я та вона постійно вживала препарати опію, а також, що саме її родичі, зокрема В.К., мати О.М., спонукали подати позов до суду. Заявник просив суд постановити рішення про повернення А.М. для проживання у його квартирі, поки стан здоров'я О. М. залишається поганим.

10. 16 травня 2006 року Деснянський районний суд задовольнив позов О.М., встановивши, що вона та А.М. проживали окремо від заявника, та він не надавав матеріальної допомоги на виховання дитини. Заявник не оскаржив це рішення, стверджуючи, що він дізнався про нього лише через деякий час.

11. 16 червня 2006 року О.М. померла. В.К. забрала А.М. з м. Чернігів, не повідомивши заявника про місцезнаходження останньої.

12. Заявник зазначив, що він подав до міліції, прокуратури, місцевих органів опіки та піклування та неурядових організацій певну

кількість скарг та заяв з проханням допомогти у поверненні його доньки. Зокрема, він надав копію своєї заяви від 19 вересня 2006 року до міліції та Міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у м. Чернігів.

13. У листі від 16 жовтня 2006 року Міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді повідомив заявника, що його запит від 19 вересня 2006 року щодо повернення його доньки було розглянуто. Також сусіди В.К. повідомили заявника, що вона переїхала з Чернігова до Андріївки, села у Чернігівській області (приблизно 25 км від м. Чернігів), та забрала з собою А.М. У зв'язку з цим представники Міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді звернулись до органів місцевої влади стосовно сприяння поверненню заявнику його дочки. Чернігівський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді також повідомив заявника, що він має звернутись до суду з приводу встановлення місця проживання його дочки.

14. У жовтні 2006 року органи внутрішніх справ повідомили заявника, що для порушення за його заявою кримінальної справи відсутні підстави та що він має звернутись до суду в приватному порядку.

15. 11 грудня 2006 року В.К. подала заяву до Деснянської районної у м. Чернігів ради з проханням призначити її опікуном А.М., зазначаючи, що А.М. проживала з нею після смерті О.М., що заявник є інвалідом II групи та що від нього вона не отримувала жодної допомоги.

16. Заявника не повідомили про заяву В.К.

17. 22 грудня 2006 року у відповідь на заяву В.К. Деснянська районна у м. Чернігів рада прийняла рішення призначити її опікуном А.М. на підставі того, що «мати дитини померла [та] її батько, який є інвалідом II групи, за станом здоров'я не може займатись вихованням [дитини] (рішення про встановлення опіки)». У рішенні було зазначено, що А.М. проживала разом з В.К. за місцем проживання останньої.

18. Листом від 24 лютого 2007 року Деснянська районна у м. Чернігів рада повідомила заявника про рішення щодо встановлення опіки.

19. 31 грудня 2006 року А.М. зламала стегнову кістку після падіння з шафи у квартирі В.К. Як стверджує заявник, це сталося через те, що В.К. на тривалий час залишила його дочку без нагляду.

В. Перше провадження у суді

20. У лютому 2007 року заявник звернувся до Деснянського районного суду з позовом щодо повернення його дочки. 8 травня 2007

року позовну заяву було залишено без розгляду, оскільки заявник не з'явився до суду. Як стверджує заявник, на судове засідання не прийшов його адвокат.

21. У вересні 2007 року заявник подав до Деснянського районного суду новий позов щодо негайного повернення його дочки відповідно до статті 162 Сімейного кодексу України. Заявник стверджував, що після смерті його дружини В.К. незаконно без його згоди утримувала його дочку. Він також зазначив, що В.К. перешкоджала його спілкуванню з А.М. Заявник посилався на статті 151, 153, 154 та 163 Сімейного кодексу України та статтю 23 Цивільного кодексу України.

22. В.К. заперечила проти позову заявника, стверджуючи, що вона була опікуном А.М. та що її онука законно проживала в її будинку. В.К. зазначила, що у жовтні 2005 року О.М. та А.М. переїхали до її квартири, оскільки О.М. потребувала допомоги у зв'язку зі станом здоров'я. Після смерті останньої А.М. залишилась з В.К.

23. В.К. подала зустрічну позовну заяву, вимагаючи відшкодування моральної шкоди у зв'язку зі стверджуваною недостовірною інформацією, яку заявник повідомив судам. У її зустрічному позові В.К. зазначила, що після смерті О.М. заявник «час від часу» телефонував їй та просив повернути йому А.М. В.К. стверджувала, що він ображав її нецензурною лайкою, але не надала додаткових подробиць.

24. Представники органу опіки та піклування Деснянської районної ради зазначили, що рішення про встановлення опіки було прийнято на підставі того, що заявник через його інвалідність не міг займатись вихованням дитини, що було обстежено житлово-побутові умови за місцем проживання дитини та що було враховано інтереси дитини.

25. Під час судового засідання 19 грудня 2007 року заявник зазначив, що хотів би змінити його позовну заяву, включивши вимогу про скасування рішення щодо встановлення опіки. Суддя запропонувала заявнику подати уточнену позовну заяву письмово.

26. У судовому засіданні 8 лютого 2008 року заявник подав до суду свій уточнений позов, в якому він оскаржував законність рішення про встановлення опіки та просив суд надати Деснянській районній у м. Чернігів раді розпорядження вжити негайних заходів щодо повернення його доньки. Заявник стверджував, що оскаржуване рішення було прийнято без його згоди і його не повідомили про прийняте рішення. Посилаючись на випадок, що відбувся 31 грудня 2006 року, внаслідок якого А.М. травмувалась (див. пункт 19), заявник стверджував, що поки його дочка залишалась з В.К., її життя та здоров'я було під загрозою. Зокрема, заявник посилався, серед іншого, на статті 152, 153, 157, 160 та 163 Сімейного кодексу України, статті 58, 79, 1167 та 1168 Цивільного кодексу України, а також на статті 3 та 9 Конвенції про права дитини від 1989 року.

27. Суддя, який розглядав цю справу, відмовився долучити уточнену позовну заяву до справи на підставі того, що вона була фактично новим позовом. Суддя зазначив, що її долучення до справи вимагатиме залучення до участі у справі нових сторін та ускладнюватиме розгляд першого позову.

28. У судовому засіданні 8 лютого 2008 року суд ухвалив рішення про відмову у задоволенні первинного позову заявника. Суд встановив, що заявника повідомили про рішення щодо встановлення опіки до того, як він звернувся із позовом до суду, та оскільки він не оскаржив це рішення, А.М. законно перебувала з В.К.

29. Цим же рішенням суд відмовив у задоволенні зустрічного позову В.К. у зв'язку з його безпідставністю.

30. Заявник подав апеляційну скаргу, зазначаючи, що відмова суду першої інстанції розглянути його уточнену позовну заяву була безпідставною та що рішення було прийнято з порушенням вимог чинного законодавства. Заявник також зазначив, що суд не дозволив йому допитати свідків, які з'явилися на судове засідання, але не мотивував свою відмову.

31. 10 квітня 2008 року апеляційний суд Чернігівської області відхилив апеляційну скаргу заявника. Судом було зазначено, що з жовтня 2005 року А.М. «постійно» проживала за місцем проживання В.К. та що Деснянський районний суд у рішенні від 16 травня 2006 року постановив, що заявник має сплачувати О.М. аліменти на утримання А.М. (див. пункт 10). Апеляційний суд постановив, що відсутні підстави для повернення А.М. заявнику відповідно до пункту 2 статті 163 Сімейного кодексу України, що А.М. законно перебувала з В.К., враховуючи, що рішення про встановлення опіки було чинним, а також, що В.К. заперечувала проти повернення дитини для проживання із заявником, оскільки була переконана, що це суперечитиме інтересам дитини.

32. Апеляційний суд, посилаючись на статтю 3 Конвенції про права дитини від 1989 року, встановив, що заявник не надав жодного доказу того, що проживання А.М. з ним якнайкраще відповідатиме її інтересам та що проживання з опікуном суперечить її інтересам.

33. Апеляційний суд відмовився від розгляду аргументів заявника, викладених в його уточненій позовній заяві, оскільки суд першої інстанції її не розглядав. У цьому контексті апеляційний суд постановив, що рішення суду першої інстанції не долучати уточнену позовну заяву відповідало статті 126 Цивільного процесуального кодексу України.

34. Заявник подав касаційну скаргу. Він доводив, що суди здійснювали розгляд його справи усупереч належним процесуальним вимогам. Зокрема, заявник стверджував, що суди незаконно відмовили у розгляді його уточненої позовної заяви, що вони відхилили

клопотання про виклик свідків з його сторони без зазначення причин для такого рішення, що вони не розглянули клопотання заявника про включення у справу важливих письмових доказів, а також що суди систематично обмежували його процесуальні права, зокрема право ознайомлюватися з матеріалами справи та ставити запитання учасникам процесу.

35. Заявник також стверджував, що судові рішення не відповідали вимогам законодавства.

36. У своїй касаційній скарзі заявник додатково стверджував, що В.К. систематично перешкождала його доступу до дитини.

37. Верховний Суд України ухвалою від 9 вересня 2008 року відмовив у відкритті провадження за касаційною скаргою з підстав її необґрунтованості, встановивши, що наведені у ній твердження не становлять підстав для висновків щодо незаконності та неправильності рішень нижчестоящих судів. Верховний Суд України не надав додаткових обґрунтувань відмови.

38. Як стверджує заявник, деякі судові засідання було проведено за відсутності його представника, який за станом здоров'я не міг бути присутнім. Він не надав додаткових подробиць у зв'язку з цим.

С. Друге провадження у суді

39. 1 квітня 2008 року заявник звернувся до Деснянського районного суду із позовною заявою, вимагаючи скасування рішення про встановлення опіки. В основу позовної заяви було покладено ті самі доводи, що були зазначені у первинній та уточненій позовних заявах, поданих заявником під час першого провадження у суді (див. пункти 21 та 26).

40. 18 серпня 2008 року Деснянський районний суд, посилаючись на пункт 1 статті 3 Конвенції про права дитини від 1989 року, статті 243 і 244 Сімейного кодексу України та пункт 2.2 Правил опіки та піклування від 1999 року, відмовив у задоволенні позову заявника.

41. Суд зазначив, що (i) заявник не надав жодного доказу того, що проживання А.М. з ним якнайкраще відповідатиме її інтересам, або що проживання А.М. з опікуном суперечитиме її інтересам; (ii) що орган опіки та піклування Деснянської районної у м. Чернігів ради не мав зауважень з приводу виконання В.К. її обов'язків опікуна; (iii) що до прийняття рішення у справі А.М. три роки проживала у будинку своєї бабусі; (iv) що заявник не цікавився станом дитини протягом цього періоду, не вживав будь-яких заходів для спілкування з нею та не приходив до неї за місцем проживання або у дошкільний заклад, який вона відвідувала; (v) що заявник брав участь в утриманні дочки лише сплачуючи аліменти. Суд постановив, що оскаржуване рішення було

прийнято відповідно до законодавства та що інтереси А.М. було належним чином враховано.

42. Заявник подав апеляційну скаргу, зазначаючи, що суд першої інстанції не взяв до уваги його твердження, що (i) В.К. незаконно утримувала його доньку до того, як було прийнято рішення про встановлення опіки; (ii) В.К. перешкоджала його спілкуванню з дитиною; (iii) були свідки, які стверджували, що В.К. зловживала алкоголем і «непристоїно себе поводи́ла»; (iv) відповідальність за випадок 31 грудня 2006 року було покладено на В.К. (див. пункт 19); та (v) додатково до сплати аліментів заявник надсилав гроші та посилки А.М. поштою, оскільки не мав можливості передати їх особисто. Більше того, як стверджується, В.К. відмовилась впустити його до її будинку, коли він прийшов побачитись зі своєю дочкою, та не відповідала на його телефонні дзвінки.

43. Заявник також стверджував, що суд першої інстанції відхилив його клопотання про допит свідків та що йому не дозволили поставити запитання свідкам, яких було допитано у суді. Заявник не надав жодних додаткових деталей щодо цих тверджень.

44. 4 листопада 2008 року апеляційний суд Чернігівської області відхилив апеляційну скаргу заявника, встановивши, що (i) з жовтня 2005 року А.М. прожила з В.К. у її будинку; (ii) з дня народження А.М. перебуває під наглядом лікарів поліклініки за адресою проживання бабусі; (iii) заявник не взяв на себе відповідальність щодо виховання дитини після смерті О.М.; (iv) заявник не оскаржив законність проживання його дочки з бабусею до прийняття рішення про встановлення опіки; (v) заявник є інвалідом II групи; та (vi) через його «обмежену здатність до пересування» заявник ночував у своєму кабінеті усю ніч у робочі дні (з понеділка по п'ятницю), повертаючись додому тільки на вихідні. Апеляційний суд, посилаючись на ці факти, постановив, що рішенням про встановлення опіки було захищено інтереси дитини, рішення було прийнято з дотриманням закону та воно не порушує права заявника на виховання та утримання його дитини.

45. Апеляційний суд також постановив, що твердження заявника стосовно того, що В.К. незаконно утримувала його дочку, перешкоджала його спілкуванню з нею та неналежно виконувала її обов'язки опікуна, не підтвержені доказами та спростовані інформацією, наданою Деснянською районною у м. Чернігів радою.

46. Заявник подав касаційну скаргу. Він стверджував, що суд першої інстанції та апеляційний суд, порушуючи встановлений процес, (i) відхилили клопотання заявника про заслуховування аудіо записів під час судового засідання та перевірку достовірності документів, наданих Деснянською районною радою; (ii) не залучили письмові докази, на які посилався заявник; (iii) не дозволили заявнику поставити запитання свідкам, зокрема Я.Л., або висловити свої думки з приводу

того, як було проведено судові засідання; та (iv) не дослідили відповідні нормативні акти при прийнятті в якості доказів медичних довідок (яких саме він додатково не зазначив). Заявник також зазначив, що суди не взяли до уваги його доводи про те, що він не міг піклуватися про А.М., оскільки В.К. перешкоджала його спілкуванню з дитиною. Зокрема, вона нібито «ховала» А.М. від заявника, не відкривала двері свого будинку, коли заявник намагався відвідати дочку, та заважала будь-якій можливості для заявника побачитись з А.М. Заявник також стверджував, що суди не застосували закони, які підлягали застосуванню у цій справі.

47. 27 січня 2009 року Верховний Суд України відмовив у відкритті касаційного провадження за скаргою заявника, встановивши, що у ній не було жодних доводів, які вимагають дослідження матеріалів справи або підтверджують, що нижчестоящі суди порушили норми процесуального або матеріального права.

D. Ситуація після завершення проваджень у суді

48. Як стверджує заявник, В.К. продовжувала перешкоджати його спілкуванню з А.М. та він не мав можливості взяти участь у вихованні дочки. Зокрема, у випадках, коли заявник приїздив, щоб зустрітись з дочкою, В.К. не відкривала двері свого будинку. Вона також не дозволила заявнику взяти А.М. для проведення медичного огляду.

49. Заявник стверджував, що, незважаючи на його неодноразові звернення щодо надання допомоги в отриманні доступу до його дочки для здійснення його батьківських прав, органи влади не допомогли йому. Заявник надав копії листів від Деснянської районної ради та Андріївської сільської ради, у яких було зазначено, серед іншого, що житлово-побутові умови А.М. були задовільними та що вона добре навчалась у школі. Проте заявник не звертався до адміністрації школи з приводу щоденного життя дитини та її успіхів. У листі від 6 липня 2009 року Деснянська районна рада зазначила, що наступні заяви заявника аналогічного змісту не розглядатимуться.

50. Заявник також стверджував, що він може забезпечити належні житлово-побутові умови для своєї дочки, оскільки є фізіологом за спеціальністю та має педагогічну освіту; у нього були достатні доходи та власна квартира. Заявник також стверджував, що він був опікуном Я.Л.

51. Як стверджує заявник, житлово-побутові умови його дочки у В.К. були гіршими, ніж у його квартирі, у будинку В.К. у с. Андріївка не було належних санітарних засобів та постачання газу. Заявник пояснив, що школу, яку відвідувала його дочка, збирались закрити у зв'язку із недокомплектованістю учнями. Ця школа була розташована

на відстані двох кілометрів від будинку В.К., у той час, як квартира заявника знаходилась приблизно на відстані двохсот метрів від школи.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Виховання та спілкування дітей з батьками

52. Відповідно до статті 51 Конституції України та статті 5 Сімейного кодексу України від 2002 року сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Зокрема, держава має заохочувати та підтримувати материнство і батьківство та забезпечувати пріоритет сімейного виховання дитини (пункти 2 і 3 статті 5 Сімейного кодексу України). При регулюванні сімейних відносин держава має максимально враховувати інтереси дитини.

53. У статтях 151 та 163 Сімейного кодексу України передбачено, що батьки мають переважне право перед іншими особами на «особисте виховання» малолітніх дітей та на те, щоб вони проживали з ними. Права батьків, у тому числі тих, хто живе окремо від дитини, на виховання дитини і спілкування з нею можуть бути обмежені лише законом (статті 153 і 157). Той з батьків, хто проживає окремо від дитини, може звернутися до державних органів опіки та піклування або судів для забезпечення виконання його або її батьківських прав у випадках, коли не було укладено договору з цього питання з тим із батьків, хто проживає з дитиною (статті 157-161). Якщо дитина утримується особою не на законних підставах, суди можуть за позовом батьків постановити рішення про відібрання та повернення дитини, якщо буде встановлено, що це не суперечить інтересам дитини (статті 162 та 163). Місце проживання малолітньої дитини визначається за згодою батьків (стаття 160). Статтею 155 Сімейного кодексу України загалом заборонено здійснення батьківських прав всупереч інтересам дитини.

54. Подібні положення щодо виховання дітей та спілкування з їх батьками містяться у розділах 11, 12, 14, 15 та 15-1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року.

B. Опіка та піклування

55. Статтею 243 Сімейного кодексу України та статтею 58 Цивільного кодексу України від 2003 року передбачено, що над дітьми-сиротами та «дітьми, позбавленими батьківського піклування» має встановлюватися опіка чи піклування. Опікуна має бути призначено для дітей, які не досягли чотирнадцяти років, та піклувальника має бути призначено для дітей у віці від чотирнадцяти

до вісімнадцяти років. Відповідно до статті 63 Цивільного кодексу України таке призначення може бути здійснено лише за письмовою заявою особи, яка бажає стати опікуном чи піклувальником. Стаття 60 Цивільного кодексу України встановлює конкретні ситуації, коли таке призначення має бути здійснено судами; в інших ситуаціях це питання вирішують органи опіки та піклування. Верховний Суд України в узагальненні практики розгляду судами справ у 2007 році (виданому у грудні 2008 року), серед іншого, зазначив, що відсутня єдина практика щодо розмежування повноважень між судами й органами опіки та піклування з питань встановлення опіки і піклування над дітьми. Зокрема, мали місце випадки, коли суди відмовляли у призначенні опікуна або піклувальника, при цьому позбавляючи батьків батьківських прав, незважаючи на те, що вони мали повноваження щодо призначення на підставі статті 60 Цивільного кодексу України.

56. Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року та статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року поняття «діти, позбавлені батьківського піклування» охоплює ситуації, коли таке піклування не забезпечується внаслідок того, що (i) батьків було позбавлено батьківських прав; (ii) дітей було відібрано у батьків без позбавлення батьківських прав; (iii) батьків було визнано безвісно відсутніми або неієздатними, або оголошено їх померлими; (iv) батьки відбувають покарання в місцях позбавлення волі або перебувають під вартою на час слідства; (v) батьків розшукують органи внутрішніх справ у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження; (vi) батьки страждають від тривалої хвороби, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки; (vii) батьки відмовилися від дитини. До дітей, позбавлених батьківського піклування, належать також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти.

57. Правилами опіки та піклування, затвердженими Кабінетом Міністрів України від 26 травня 1999 року (наказ № 34/166/131/88), передбачено, що опіка встановлюється над дитиною у випадках, коли батьки «понад шість місяців не можуть займатись вихованням своїх дітей (за станом здоров'я (інваліди I або II групи) ...) або «понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи або підкинули (залишили) дитину, і це підтверджено відповідними актами, складеними органами внутрішніх справ».

58. Відповідно до статті 247 Сімейного кодексу України та статті 62 Цивільного кодексу України дитина, над якою встановлено опіку,

має проживати з опікуном або за місцем проживання опікуна, або за місцем проживання дитини. Опікун визначає способи виховання дитини та має право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону. Опікун не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини (стаття 249 Сімейного кодексу України). Дії опікуна можуть бути оскаржені до органів влади, включаючи суди (стаття 79 Цивільного кодексу України).

59. Опіка припиняється у разі передачі малолітньої особи батькам або у разі досягнення підопічним чотирнадцяти років (пункт 1 статті 76 Цивільного кодексу України). У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього.

60. У пункті 27 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Кабінетом Міністрів України від 24 вересня 2008 року (постанова № 866), серед іншого, передбачено, що «дитина втрачає статус дитини, позбавленої батьківського піклування, у разі поновлення піклування обох або одного з батьків на підставі ... висновку органу опіки та піклування про можливість передачі дитини батькам (або одному з них)». Районні державні адміністрації уповноважені приймати рішення з питань визначення статусу. Відповідно до пункту 5.4 Правил опіки та піклування (див. пункт 57) органи опіки та піклування уповноважені приймати рішення про припинення опіки у разі повернення дитини на виховання батькам.

61. Відповідно до статті 79 Цивільного кодексу України дії опікуна можуть бути оскаржені до органу опіки та піклування або до суду.

III. КОНВЕНЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ПРО ПРАВА ДИТИНИ, 1989 РОКУ

62. У відповідних положеннях Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, 1989 року, що 27 вересня 1991 року набула чинності для України, зазначено:

Стаття 3

«1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і

з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

...

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всім зацікавленим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору.

3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам дитини.

...

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою.

2. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною.

3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання, «кафала» за ісламським правом, усиновлення або, за необхідності направлення до відповідних установ по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову.»

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ КОНВЕНЦІЇ

63. Заявник скаржився, що його спілкуванню з А.М. перешкоджали та що він не міг взяти участь у вихованні дитини. Він вважав, що органи влади не захистили його батьківські права.

64. Заявник скаржився на підставі статті 14 Конвенції, що через його стать та інвалідність він зазнав дискримінації органів влади, включаючи суди, що надали перевагу В.К. при вирішенні справи щодо виховання дитини. Після закінчення судового провадження він, як стверджується, продовжував зазнавати дискримінації у здійсненні його батьківських прав щодо А.М.

65. Заявник також скаржився на підставі пункту 1 статті 6 Конвенції та статті 13 Конвенції, що суди, які розглядали його справу, були упередженими, не застосували відповідне законодавство, несправедливо обмежили його процесуальні права, а також що їх рішення були несправедливими, дискримінаційними та необґрунтованими.

66. Суд зазначає, що скарги заявника стосуються декількох окремих питань.

67. По-перше, ці скарги, як стверджується, пов'язані із втручанням у сімейне життя заявника настільки, наскільки це стосується його дитини, А.М., що мають бути розглянуті на підставі статті 8 Конвенції окремо та у поєднанні зі статтею 14 Конвенції, оскільки заявник скаржився, що він зазнав та продовжував зазнавати дискримінації від органів влади. У цих положеннях зазначено таке:

Стаття 8

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 14

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою».

68. По-друге, скарги заявника стосуються тверджень про несправедливі судові провадження, що мають бути розглянуті на підставі підпункту 1 статті 6 Конвенції, у якій зазначено таке, що стосується тверджень заявника:

Пункт 1 Стаття 6

«При вирішенні спору щодо його прав та обов'язків цивільного характеру ... кожен має право на справедливий ... розгляд ... безстороннім судом ...»

69. Суд зазначає, що суть цієї справи становлять скарги заявника щодо порушення його батьківських прав. Тому, Суд у першу чергу розгляне скарги заявника за статтею 8 Конвенції, окремо та у поєднанні зі статтею 14 Конвенції, а потім скарги на підставі пункту 1 статті 6 Конвенції.

А. Стверджуване порушення статті 8 Конвенції

70. Суд зазначає, що скарги заявника, які мають бути розглянуті за статтею 8 Конвенції, містять два аспекти. По-перше, вони стосуються стверджуваного перешкодження доступу заявника до його дитини та неможливості для нього взяти участь у її вихованні після смерті дружини у червні 2006 року та, по-друге, стверджуваних незаконних рішень органів влади, у тому числі судів, щодо встановлення опіки над А.М. Суд розгляне ці два аспекти скарг заявника по черзі.

1. Стверджуване перешкодження доступу заявника до його дитини та неможливість для нього взяти участь в її вихованні

(а) Прийнятність

71. Уряд стверджував, що спілкуванню заявника з дитиною не перешкождали до прийняття рішення про встановлення опіки; що з жовтня 2005 року до червня 2006 року заявник жодного разу не звертався до Деснянської районної ради з приводу визначення способу його участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею; що протягом шести місяців після смерті дружини він не звертався із позовом до судів щодо повернення дитини; що заявник звертався до органів внутрішніх справ у зв'язку із цим лише один раз, а саме 19 вересня 2006 року; та що, будучи повідомленим органами внутрішніх справ у жовтні 2006 року про те, що у його випадку не може бути порушено кримінальну справу та що він має звернутися до суду з цього приводу, до лютого 2007 року заявник відкладав звернення із позовною заявою, яку у кінцевому підсумку було залишено без розгляду через те, що заявник не зміг з'явитися до суду. Як стверджує Уряд, зазначене продемонструвало відсутність зацікавленості заявника у поверненні дитини та його небажання брати участь у її вихованні. Уряд зазначив, посилаючись на ці аргументи, що твердження заявника про перешкодження його спілкуванню з дитиною, зокрема під час періоду до прийняття рішення про встановлення опіки, були необґрунтованими

та що, більше того, він не вичерпав усі національні засоби юридичного захисту, передбачені для цих скарг.

72. Щодо скарг заявника про перешкоджання його спілкуванню з дитиною та його участь у її вихованні після прийняття рішення про встановлення опіки, Уряд стверджував, що вони є неприйнятними внаслідок невичерпання національних засобів юридичного захисту. Зокрема, Уряд доводив, що заявник не звертався з приводу припинення опіки та повернення його дитини, що він міг зробити відповідно до статті 76 Цивільного кодексу України, підпункту 4 пункту 5 Правил опіки та піклування та пункту 27 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини (див. пункти 59-60). Відповідно до цих положень повернення дитини було можливим, якщо дитину вже не можна вважати такою, яка є «позбавленою батьківського піклування».

73. Заявник не погодився, стверджуючи, що він вичерпав усі засоби юридичного захисту відповідно до законодавства України, але вони виявилися неефективними. Зокрема, він звертався зі скаргами до національних судів. Також він скаржився до міліції та місцевих органів влади.

74. Заявник також посилався на узагальнення практики розгляду судами справ, підготовлене Верховним Судом України у грудні 2008 року, у якому було зазначено, що відсутня єдина практика розподілу повноважень між судами й органами опіки та піклування з питань, що стосуються встановлення опіки і піклування над дітьми (див. пункт 55). Заявник стверджував, що зазначена правова невизначеність та відсутність взаємодії між різними органами влади, які мали відношення до його справи, призвела до того, що його було позбавлено будь-якої допомоги у поверненні його дочки.

75. Суд нагадує, що лише ті засоби юридичного захисту, що є ефективними, мають бути вичерпані. Уряд, який заявляє про невичерпання таких засобів, повинен переконати Суд у тому, що на час подій у справі відповідний засіб юридичного захисту був ефективним та існував як у теорії, так і на практиці, тобто що він був доступним, здатним забезпечити заявникові відшкодування у зв'язку з його скаргами і надавав достатні шанси на успіх. Проте, коли цю умову щодо тягаря доведення виконано, заявник, у свою чергу, повинен довести, що вказаний Урядом засіб юридичного захисту було фактично вичерпано або що він за конкретних обставин з якихось причин виявився неадекватним і неефективним, або існували особливі обставини, які виправдовували недотримання ним або нею цієї вимоги. Правило вичерпання національних засобів юридичного захисту має застосовуватись з певною гнучкістю та без надмірного формалізму (див., наприклад, останнє рішення у справі «Манік проти Литви» (*Manic v. Lithuania*), заява № 46600/11, п. 80, від 13 січня 2015 року).

76. Суд зазначає, що питання вичерпання національних засобів юридичного захисту у цій справі тісно пов'язане із суттю скарг заявника на підставі статті 8 Конвенції настільки, наскільки вони стосуються стверджуваних неналежних відповідей органів влади на скарги заявника щодо перешкоджання його доступу до дитини та неможливості для нього взяти участь у її вихованні (див. пункт 63). Таким чином, це питання має бути долучено до суті.

77. Суд зазначає, що ця частина скарги не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, її має бути визнано прийнятною.

(b) Суть

(i) Відповідні принципи

78. Суд нагадує, що хоча первинною метою статті 8 Конвенції є захист особи від свавільного втручання органів державної влади, додатково існують позитивні зобов'язання, невід'ємні від реальної «поваги» до приватного та сімейного життя. У зв'язку з основною гарантією права взаємного використання батьками та дитиною присутності один одного, Суд неодноразово встановлював, що стаття 8 Конвенції включає як право батьків на вжиття заходів для повернення дитини, так і обов'язок національних органів влади вживати такі заходи (див. серед інших джерел, рішення у справі «Ігнакколо-Зеніде проти Румунії» (*Ignaccolo-Zenide v. Romania*), заява № 31679/96, п. 94, ЄСПЛ 2000-I). Зазначене застосовується не лише у справах, пов'язаних із обов'язковим відібранням дітей на державне утримання та вжиттям заходів соціального захисту, а також у справах, у яких між батьками та іншими членами сім'ї дитини виникає спір щодо спілкування з дитиною та її проживання (див., рішення у справі «Хокканен проти Фінляндії» (*Hokkanen v. Finland*), від 23 вересня 1994 року, п. 55, Series A № 299, та у справі «Фу́ска проти Румунії» (*Fuşcă v. Romania*), заява № 34630/07, п. 34, від 13 липня 2010 року).

79. Обов'язок національних органів влади вживати заходів щодо сприяння спілкуванню того з батьків, хто не є опікуном, з дитиною не є безумовним (див., рішення у зазначеній справі *Хокканен*, п. 58). Негайне встановлення спілкування може виявитися неможливим, а тому можуть знадобитись попередні та поступові заходи.

Більше того, таке спілкування, а також його характер та обсяг обумовлюватиметься обставинами кожної справи та зрештою визначатиметься з урахуванням основних інтересів дитини. Незважаючи на те, що національні органи влади зобов'язані максимально сприяти такій взаємодії, будь-який обов'язок застосування примусу з цих питань має бути обмежено, оскільки

мають бути враховані інтереси, а також права та свободи усіх зацікавлених осіб, із наданням першочергової важливості основним інтересам дитини та її правам за статтею 8 Конвенції (див., серед іншого, рішення у справі «Йохансен проти Норвегії» (*Johansen v. Norway*), від 7 серпня 1996 року, п. 78, Reports of Judgments and Decisions 1996-III, та у справі *Хокканен*, згадане вище, п. 58).

80. Вирішальним є питання щодо того, чи було вжито національними органами влади для сприяння спілкуванню усіх необхідних заходів, що звичайно можуть вимагатись за конкретних обставин кожної справи (див., рішення у справі *Хокканен*, зазначено вище, п. 58, та у справі *Ігнакколо-Зеніде*, зазначене вище, п. 96). У цьому контексті, відповідність дій або заходів має бути оцінено за швидкістю їх виконання, оскільки плин часу може мати непоправні наслідки для відносин дитини з тим із батьків, хто не проживає з нею (див., рішення у справі *Ігнакколо-Зеніде*, згадане вище, п. 102).

(ii) Застосування цих принципів у справі

81. Суд зазначає, що заявника не було офіційно позбавлено права на доступ до його дитини та права на участь у її вихованні. Однак, як стверджує заявник, він не міг ефективно здійснювати ці права через те, що після смерті його дружини В.К. перешкоджала доступу заявника до А.М. та спілкуванню з нею. Зокрема, В.К. переїхала з А.М. до іншого місця проживання, не відповідала на телефонні дзвінки заявника та не дозволяла йому відвідувати його доньку у її будинку (пункти 11, 42 і 48).

82. Як впливає з наданих сторонами підтверджуючих документів, з самого початку заявник скаржився з цього приводу до Міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у м. Чернігів та місцевої міліції. Міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді повідомив заявника, що місцеві органи влади, де на той час проживала його дочка, мають надати допомогу за його вимогою щодо повернення дитини, однак не було вжито жодного наступного заходу у зв'язку з цим. Міліція, у свою чергу, відмовилася від втручання. Заявникові було рекомендовано звернутися до суду з цього питання, що він і зробив. Суди відмовили у задоволенні його позовів, зазначивши, що вони не підтверджені жодними доказами. Суди також встановили, що заявник не відвідував свою доньку за місцем її проживання та у школі, у якій вона навчалась тривалий час (див. пункти 41 і 44).

83. Після завершення судового провадження з цього питання заявник продовжував звертатися до органів влади зі скаргами на відсутність доступу до його дитини, проте марно. Врешті-решт органи влади відмовили йому у розгляді його звернень з цього питання у подальшому (див. пункт 49).

84. З огляду на зазначені обставини, Суд встановлює, що, по-перше, заявник намагався отримати доступ до своєї дочки після смерті дружини, що було підтверджено В.К. (див. пункт 23). По-друге, враховуючи те, що В.К. переїхала з його дочкою до іншого місця проживання та звернення заявника до різних органів влади щодо допомоги в отриманні доступу до його дочки були безуспішними, він очевидно мав перешкоди у спілкуванні з нею. По-третє, з огляду на відповіді органів влади та висновки судів питання про доступ не було ретельно досліджено. Жодної спроби перевірити наявність реального доступу у заявника до його дочки не здійснювалось. Очевидно, що відповідальність, покладена на заявника за неможливість відвідувати його дочку, вважалась доведеною, незважаючи на те, що повного та ретельного дослідження на підтвердження цього не було. За цих обставин Суд не може погодитися з висновками національних судів, в основу яких покладено обмежений підхід органів влади при розгляді скарг заявника щодо питання доступу. З огляду на ситуацію на той час органи влади очевидно були зобов'язані зробити спробу врегулювати питання доступу заявника до його дитини та допомогти йому домогтися реального здійснення його батьківських прав.

85. Те, що органи влади не змогли здійснити це, позбавило заявника відповідних правових гарантій щодо його батьківських прав (див., пункти 52-54, 58 і 62).

86. За цих обставин Суд не вважає, що заявнику можна дорікати за невжиття заходів відповідно до процедури, передбаченої статтею 162 Сімейного кодексу України (див. пункт 53), до того, як було прийнято рішення про встановлення опіки. Суд також зазначає, що під час другого провадження національні суди залишили без змін рішення про встановлення опіки та відхилили вимоги заявника щодо доступу. Таким чином, неможливо однозначно стверджувати, що, якби заявник звернувся із позовною заявою про припинення опіки, як це було запропоновано Урядом, тоді можливо було б прийнято інше рішення (див. пункт 72). У будь-якому разі Уряд не продемонстрував, що така процедура могла б виправити нездатність органів влади ретельно та належно вирішити питання про відсутність доступу заявника до його дитини та неможливість для нього взяти участь у її вихованні.

87. Тому, Суд відхиляє заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту та встановлює, що було порушення статті 8 Конвенції з огляду на невжиття органами влади жодного суттєвого заходу для забезпечення заявникові доступу до його дитини та його можливості взяти участь у її вихованні.

2. Стверджуване невиправдане встановлення опіки над дитиною заявника

(а) Прийнятність

88. Суд зазначає, що скарги заявника за статтею 8 Конвенції на ствердженні незаконні рішення органів влади, включаючи суди, щодо встановлення опіки над А.М. не є явно необґрунтованими у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вони не є неприйнятними з будь-яких інших підстав. Тому, вони мають бути визнані прийнятними.

(б) Суть

(i) Доводи сторін

89. Заявник стверджував, що рішення про встановлення опіки ґрунтувалось на неякісному законі, що суперечив принципу верховенства права та застосування якого не було передбачено. Заявник, зокрема, стверджував, що на той час існувала невідповідність у розумінні того, яким чином органи, відповідальні за опіку та піклування, визначаються різними нормативно-правовими актами (див. пункт 74). Заявник стверджував, що національним законодавством не було передбачено жодного захисту від свавільних рішень органів опіки та піклування. Зокрема, у них не було жодного обов'язку щодо інформування зацікавлених сторін, щодо дослідження житлово-побутових умов за місцем проживання батьків або можливих причин того, чому вони не здатні піклуватися про дитину, а також щодо отримання думки батьків стосовно призначення опікуна.

90. Заявник також стверджував, що національні органи влади не переслідували «законну мету» у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції, оскільки його не було залучено до процесу прийняття рішення про встановлення опіки.

91. Заявник до того ж стверджував, що були відсутні достатні підстави, що виправдовують втручання у його сімейне життя, та що органами влади і судами не було належно досліджено питання, чи дійсно піклуванню заявника про його дочку перешкоджали. Лише факт його інвалідності не можна вважати достатнім для доведення його неспроможності піклуватися про дочку. У зв'язку з цим не було досліджено жодних медичних документів.

92. Заявник стверджував, що, незважаючи на те, що законодавство надавало перевагу правам батьків щодо виховання їхніх дітей та визначення їх місця проживання, цей принцип було повністю проігноровано у його справі.

93. Уряд заявляв, що в основу рішення про встановлення опіки було покладено чіткі, доступні та передбачувані положення

законодавства та його було прийнято після проведення відповідних обстежень та перевірок. Рішення переслідувало законну мету захисту інтересів дитини та запобігання шкоди її здоров'ю і психічному стану. Рішення не було непропорційним. Зокрема, органи влади врахували відповідні аспекти справи, такі як строк перебування дитини з її бабусею та нездатність заявника взяти участь у вихованні дитини. Як стверджує Уряд, рішення про встановлення опіки у цій справі не започаткувало встановлення зв'язку між дитиною та опікуном, а навпаки зміцнило та надало офіційний статус існуючим зв'язкам між дитиною та її бабусею. Уряд також стверджував, що рішення про встановлення опіки не позбавило заявника його батьківських прав, зокрема він мав право на спілкування з дитиною та на активну участь у її вихованні.

(ii) Оцінка Суду

94. Ця частина справи стосується заходу, а саме призначення бабусі опікуном дитини заявника, в результаті чого було істотно обмежено доступ заявника до дитини та його участь у її вихованні. Зокрема, відповідно до законодавства України рішення про встановлення опіки надавало опікуну право одноосібного опікування дитиною та на визначення способів її виховання. Таке рішення залишається чинним до досягнення дитиною чотирнадцяти років, після чого опікун автоматично стає її піклувальником та продовжує здійснювати повноваження щодо опікування та піклування про дитину до досягнення нею повноліття (див., пункти 58 і 59). Таким чином, відсутні жодні сумніви щодо того, що рішення про встановлення опіки було втручанням у право заявника на повагу до його сімейного життя у розумінні пункту 1 статті 8 Конвенції, та необхідно визначити, чи було таке втручання виправданим згідно з пунктом 2 статті 8 Конвенції, тобто чи було це рішення прийнято відповідно до закону, чи переслідувало воно законну мету та чи було необхідним у демократичному суспільстві (див. серед багатьох інших джерел, рішення у справі «МакМайкл проти Сполученого Королівства» (*McMichael v. the United Kingdom*), від 24 лютого 1995 року, підпункт А, п.п. 86-87, Series A № 307-B).

95. Суд зауважує, що цей захід було вжито на підставі положень законодавства, які уповноважували органи влади призначати опікуна дитині, яка «була позбавлена батьківського піклування». Поняття «позбавлена батьківського піклування» охоплює низку випадків, встановлених законодавством, включно з випадком, коли «тривала хвороба» перешкоджає батькам виконувати свої батьківські обов'язки (див., витяг з відповідного національного законодавства в пунктах 55-57). Орган виконавчої влади, яким було видано рішення про встановлення опіки, встановив, що заявник не може піклуватися про

дитину через його інвалідність. Суди, які переглядали це рішення, також встановили, що дитина не проживала із заявником і він не піклувався про неї тривалий час до прийняття рішення про встановлення опіки. Суди також зазначили, що опікун виконувала свої обов'язки, а заявником не було доведено, що проживання дитини з ним, а не з опікуном, якнайкраще відповідає інтересам дитини.

96. З огляду на викладене Суд визнає, що втручання у батьківські права заявника було здійснено на достатніх законних підставах та переслідувало законну мету захисту прав інших осіб, а саме А.М., для того, щоб її було виховано у безпечному, спокійному та стійкому середовищі.

97. Під час провадження у національних судах заявник не порушував питання з приводу невизначеності щодо того, як національним законодавством розмежовано повноваження органів опіки та піклування, та відсутні будь-які підстави вважати, що органи влади у цій справі перевищили свої повноваження у зв'язку із тим або що вони не дотримувались правильних процесуальних вимог. Хоча твердження заявника, що національне законодавство не містить гарантій проти свавільних рішень органів опіки та піклування може стосуватись питання відповідності вжитого заходу вимогам законності, Суд вважає, що за цих обставин доцільно дослідити твердження з огляду на необхідність та пропорційність заходу, у зв'язку з цим повністю враховуючи процес прийняття рішення, включно з провадженнями у суді.

(a) *Відповідні принципи*

98. Для визначення того, чи було конкретне втручання «необхідним у демократичному суспільстві», Суд з огляду на справу цілому розглядатиме, чи були підстави, наведені для виправдання втручання, відповідними та достатніми для цілей пункту 2 статті 8 Конвенції та чи був необхідний процес прийняття рішень справедливим та таким, що забезпечував повагу до інтересів, гарантованих статтею 8 Конвенції (див., наприклад, рішення у справі «Кутцнер проти Німеччини» (*Kutzner v. Germany*), заява № 46544/99, п. 65, ЄСПЛ 2002-I та у справі «Зоммерфельд проти Німеччини» (*Sommerfeld v. Germany*), [ВП], заява № 31871/96, п. 66, ЄСПЛ 2003-VIII).

99. При прийнятті рішень щодо заходів з охорони дитинства перед національними органами влади та судами часто постає завдання, що є надзвичайно складним. Вони, як правило, мають перевагу безпосереднього контакту з усіма зацікавленими особами, часто на етапі, коли вперше виникає необхідність у заходах соціального захисту або одразу після їх вжиття. Тому існує необхідність надання їм певної свободи розсуду при вирішенні того, як найкраще розглядати їх справи, з урахуванням того, що відповідні висновки робляться

належно та професіоналами. Завданням Суду є не підміна національних органів влади, а розгляд відповідності Конвенції прийнятих рішень та зроблених висновків органів влади при здійсненні їх свободи розсуду (див., рішення у справі «К. і Т. проти Фінляндії» (*K. and T. v. Finland*), [ВП], заява № 25702/94, п. 154, ЄСПЛ 2001-VII та у справі «Р. і Г. проти Сполученого Королівства» (*R. and H. v. the United Kingdom*), заява № 35348/06, п. 81, від 31 травня 2011 року). Обсяг розгляду може відрізнятися залежно від характеру і важливості втручання. У той час як при вирішенні спорів між батьками щодо опікування дітьми національні органи влади, як правило, користуються широкою свободою розсуду, Суд має ретельніше розглядати випадки, коли обмеження батьківських прав можуть викликати припинення сімейних відносин між батьками та дитиною (див., наприклад, рішення у справі «Й.С. проти Сполученого Королівства» (*Y.C. v. the United Kingdom*), заява № 4547/10, п. 137, 13 березня 2012 року, та у справі «М. Д. та інші проти Мальти» (*M.D. and Others v. Malta*), заява № 64791/10, п. 71, від 17 липня 2012 року).

100. Оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельно оцінювати низку факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте, необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими (див., рішення у справі *Йохансен*, зазначено вище, п. 78; рішення у справі «Кірнс проти Франції» (*Kearns v. France*), заява № 35991/04, п. 79, від 10 січня 2008 року; та у справі *P. і X.*, зазначено вище, п.п. 73 та 81). При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним. Як Суд зазначив у рішенні у справі «Нойлінгер та Шурук проти Швейцарії» (*Neulinger and Shuruk v. Switzerland*), ([ВП], заява № 41615/07, ЄСПЛ 2010 року):

«136. Інтерес дитини складається з двох аспектів. З одного боку цей інтерес вимагає, що зв'язки дитини з її сім'єю мають бути збережені, за винятком випадків, коли сім'я виявилася особливо непридатною. Звідси випливає, що сімейні зв'язки можуть бути розірвані лише у виняткових випадках та що необхідно зробити все, щоб зберегти особисті відносини та, якщо і коли це можливо, «відновити» сім'ю [рішення у справі «Гнахорé проти Франції» (*Gnahoré v. France*), заява № 40031/98, п. 59, ЄСПЛ 2000 IX]. З іншого боку очевидно також, що в інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у здоровому середовищі, та батькам не може бути надано право за статтею 8 Конвенції на вжиття таких заходів, що можуть завдати шкоди здоров'ю та розвитку дитини (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справі «Ельсхольц проти Німеччини» (*Elsholz v. Germany*), [ВП], заява № 25735/94, п.

50, ЄСПЛ 2000-VIII та у справі «Марсалеk проти Чехії» (*Maršálek v. the Czech Republic*), заява № 8153/04, п. 71, від 4 квітня 2006 року).»

У цьому контексті недостатньо встановити, що дитину може бути поміщено у краще середовище для її виховання (див., рішення у справі *K. i T.*, зазначено вище, п. 173). Не може також бути виправданим захід, що роз'єднує сімейні зв'язки, самим лише посиленням на ненадійний стан батьків, що може бути вирішено за допомогою менш радикальних засобів, такими як цільова матеріальна допомога та соціальна підтримка, а не шляхом розлучення сім'ї (див., наприклад, рішення у справі «Савіні проти України» (*Saviny v. Ukraine*), заява № 39948/06, п. 50, від 18 грудня 2008 року).

101. Встановлення опіки над дитиною, як правило, має бути тимчасовим заходом, який має бути припинено, як тільки дозволять обставини. Тому встановлення опіки не може бути виправдано без попереднього розгляду можливих варіантів (див., рішення у справі *K. i T.*, зазначено вище, п. 166, та у справі *Кутцнер*, згадане вище, п. 67) та має бути оцінено в контексті позитивного обов'язку держави докладати серйозні та тривалі зусилля для сприяння воз'єднанню дітей з їх біологічними батьками, та до цього часу уможливити регулярне спілкування між ними (див., з відповідними змінами, рішення у справі *Кутцнер*, згадане вище, п.п. 76-77, та у справі *K. i T.*, зазначено вище, п. 179).

102. Що стосується процесу прийняття рішень, враховуючи конкретні обставини справи та важливий характер рішень, які мають бути прийняті, має бути визначено, чи було залучено батьків до процесу прийняття рішень в цілому для належного виконання зобов'язання щодо захисту їх інтересів та чи могли батьки повністю представити їх справу (див., рішення у справі *P. i X.*, згадане вище, п. 75). Таким чином, Суд має встановити, чи провели національні суди всебічне дослідження сімейної ситуації та цілого ряду факторів - зокрема, фактичного, емоційного, психологічного, матеріального та медичного характеру, - та пропорційно і обґрунтовано оцінили відповідні інтереси кожної особи, незмінно враховуючи яке рішення може бути найкращим для дитини. На практиці може існувати частковий збіг у зв'язку із необхідністю наявності відповідних та достатніх підстав для виправдання заходу щодо піклування про дитину.

(β) Застосування головних принципів у цій справі

103. До того, як розпочати оцінку необхідності та пропорційності втручання у цій справі, Суд зазначає, що ним було розглянуто певним чином подібну ситуацію, коли опікунами дитини було призначено її бабусю та дідуся, які тривалий час до цього перешкоджали доступу одного з батьків (заявнику у справі) до дитини. У зазначеній справі

Суд погодився з національним судовим рішенням, встановивши, що його було прийнято на основі відповідних та достатніх підстав, підтверджених висновком експерта, та питання було вирішено у межах національної свободи розсуду (див., рішення у справі *Хокканен*, згадане вище, п. 64).

104. У цій справі Суд, взявши до уваги такі аспекти справи, що є вирішальними, не може погодитися з національним судовим рішенням.

105. По-перше, заявника не було залучено до процесу прийняття рішення, що призвело до встановлення опіки. Його не було повідомлено про цей процес та не було запрошено взяти у ньому участь. Районна рада не здійснила жодної змістовної або професійної оцінки ситуації в цілому або інтересів сторін, встановивши замість цього, що для доведення нездатності заявника піклуватися про його дитину достатньо лише того факту, що він був інвалідом. Наприклад, районна рада навіть не перевірила, чи користується заявник сторонньою допомогою при веденні домашнього господарства.

106. По-друге, незважаючи на те, що помилковий висновок районної ради можна було виправити під час наступних проваджень у суді, у яких заявник взяв участь та мав можливість наводити і відстоювати свої твердження, Суд зазначає, що судовий процес не відповідав вимогам повноти та об'єктивності. Рішення судів залишити без змін оскаржуваний захід було прийнято не на основі «законних та вагомих» висновків.

107. Зокрема, одне із головних тверджень, на підставі якого було вжито захід, було те, що інвалідність заявника перешкоджала його піклуванню про дитину, не було підтверджено при наступному дослідженні. Жодної незалежної оцінки його здатності піклуватися про його дитину не було здійснено та можливість надання допомоги або підтримки навіть не розглядалась. Зауваження апеляційного суду про те, що заявник залишався на роботі вночі у робочі дні, не видаються переконливими щодо нездатності заявника виконувати батьківські обов'язки. Надана інформація щодо групи інвалідності заявника не визначає остаточно, що він не міг піклуватися про свою дитину.

108. Стосовно висновків судів, що дитина не проживала із заявником тривалий час до прийняття рішення про встановлення опіки та що заявник не піклувався про дитину, Суд зазначає, що заявник послідовно заперечував ці висновки під час проваджень у суді, стверджуючи, що він не мав доступу до дитини в цей період та що він безуспішно звертався до органів влади за допомогою у поверненні його дочки. Як Суд зазначив вище, звернення заявника з цього приводу вимагали більш повного та професійного розгляду та дослідження, ніж у рішеннях національних судів (див. пункт 84).

109. Інші висновки судів стосовно того, що опікун виконував свої обов'язки та що заявником не було продемонстровано, що у

якнайкращих інтересах дитини буде проживати з ним, відносяться до висновків щодо більш або менш сприятливого середовища для виховання дитини, що є недостатніми самі по собі для виправдання такого крайнього заходу, як відібрання дитини від одного з батьків (див., наприклад, рішення у справі *Й.С. проти Сполученого Королівства*, згадане вище, п. 134).

110. Незважаючи на те, що перебування дитини з бабусею може бути виправдано, зокрема, враховуючи проміжок часу, протягом якого вона проживала з бабусею, та відсутність спілкування із заявником, можливість возз'єднання заявника з його дочкою не було розглянуто та жодної спроби сприяння такому возз'єднанню не було зроблено (див., рішення у справі *Савіни*, згадане вище, п. 57). Інтересам заявника щодо опікування своєю дитиною та взяття повної відповідальності за її виховання, як і інтересам дитини щодо збереження тісних зв'язків з її батьком та зведеною сестрою, не було приділено майже жодної уваги.

111. Наприкінці, Суд зазначає, що, хоча зазначений захід не спричинив постійного розриву сімейних зв'язків та у заявника офіційно залишалось право на доступ до дитини та на участь у її вихованні, національні органи влади не доклали жодних зусиль, щоб допомогти заявнику у здійсненні його батьківських прав, а відтак відповідні правові гарантії було використано поверхово (див. пункт 85).

112. З огляду на вищенаведені міркування Суд вважає, що зазначене втручання було здійснено не на основі всебічної та професійної оцінки повної сімейної ситуації та тих факторів, що стосуються інтересів заявника.

113. Таким чином, було порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з цим також.

В. Стверджуване порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8 Конвенції

114. Заявник скаржився, що при здійсненні його сімейних прав до нього та В.К. ставилися та продовжують ставитися по-різному.

115. Зокрема, він стверджував, що до початку першого провадження його інвалідність була єдиною причиною для втручання у його сімейні права. Під час подальшого розгляду справи судами у рамках першого провадження районна рада посилалася на інші підстави, що стосувались житлово-побутових умов у будинку В.К. Однак інвалідність заявника залишалася основною причиною для втручання. Під час другого провадження інвалідність заявника також була вирішальною підставою для судових висновків про те, що він не

може піклуватися про свою доньку, які не були підтверджені жодними медичними висновками.

116. Уряд стверджував, що не було жодних підстав вважати, що заявника було піддано якому-небудь виду дискримінації.

117. Суд зазначає, що ця частина заяви по суті пов'язана зі скаргами заявника за статтею 8 Конвенції настільки, наскільки вони стосуються його твердження, що органи влади та суди висунули його інвалідність в якості основної причини для втручання у його сімейні права, не надавши при цьому всебічну оцінку повної сімейної ситуації та тих факторів, що стосуються інтересів заявника та його дитини. Тому, ця частина скарги має бути також визнана прийнятною.

118. Суд повторює, що стаття 14 Конвенції не існує незалежно від інших статей, але відіграє важливу роль, доповнюючи інші положення Конвенції та протоколів до неї, оскільки надає захист особам, які перебувають у подібних ситуаціях, від будь-якої дискримінації у здійсненні прав, викладених у цих положеннях. Якщо було застосовано матеріальний аспект статті Конвенції або протоколів до неї, як окремо, так і у поєднанні зі статтею 14 Конвенції, та окремо було встановлено порушення матеріального аспекту статті Конвенції, Суд необов'язково має розглядати справу також за статтею 14 Конвенції, хоча позиція Суду є іншою, якщо фундаментальним аспектом справи є явна нерівність поводження щодо здійснення права, яке є предметом розгляду (див., рішення у справі «Шассанью та інші проти Франції» (*Chassagnou and Others v. France*) [БП], заяви № 25088/94, № 28331/95 та № 28443/95, п. 89, ЄСПЛ 1999-III, та у справі «Даджен проти Сполученого Королівства» (*Dudgeon v. the United Kingdom*), від 22 жовтня 1981 року, підпункт А, п. 67, Series A № 45). Суд, з огляду на обставини цієї справи та враховуючи свої висновки за статтею 8 Конвенції (див., пункти 84, 87, 112 та 113), вважає, що відсутня необхідність розглядати скарги заявника за статтею 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8 Конвенції (див., рішення у справі «А.К. проти Хорватії» (*A.K. v. Croatia*), заява № 37956/11, п.п. 93-94, від 8 січня 2013 року).

С. Стверджуване порушення пункту 1 статті 6 Конвенції

119. Заявник скаржився, що суди розглянули його справу несправедливо та упереджено. Зокрема, суди надали перевагу твердженням іншої сторони, не взяли до уваги доводи заявника та належні докази, не обґрунтували свої рішення. Заявник також скаржився, що суди відхилили його клопотання про виклик свідків зі сторони позивача та не дали йому можливості ставити запитання свідкам, які давали пояснення під час судових засідань.

120. Уряд стверджував, що під час першого провадження не вирішувався спір щодо визначення прав та обов'язків заявника цивільного характеру. Його позовна заява про повернення дитини не могла бути задоволена, оскільки на момент подачі позову йому було відомо про рішення щодо встановлення опіки, а його уточнена позовна заява від 8 лютого 2008 року не могла бути розглянута у рамках цього провадження. З цих причин Уряд зазначив, що скарги заявника на несправдливість першого провадження були несумісні із предметом розгляду *ratione materiae* з пунктом 1 статті 6 Конвенції.

121. Суд зазначає, що заявник, звертаючись до суду із позовами, прагнув захисту своїх батьківських прав, зокрема права на опіку та безперешкодне спілкування зі своєю дитиною та права на її виховання. У той час, як питання, розглянуті судами під час двох проваджень, частково збігалися, зокрема у зв'язку із твердженням заявника, що у якнайкращих інтересах його дитини буде проживання з ним, а не з В.К. (див., пункти 32 та 41), перше провадження було зосереджено в основному на вимозі заявника повернути його дитину, а друге провадження стосувалось питання законності та обґрунтованості рішення про встановлення опіки. Ці питання було розглянуто судами по суті. Таким чином, обидва провадження були вирішальними для визначення батьківських прав заявника, що належать до сфери застосування «прав цивільного характеру» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції. Той факт, що у задоволенні позовів заявника було в кінцевому підсумку відмовлено, не означає, що ретроспективно вони були безпідставними (див., наприклад рішення у справі «Ле Кальвез проти Франції» (*Le Calvez v. France*), від 29 липня 1998 року, п. 56, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V). Отже, Суд вважає, що пункт 1 статті 6 Конвенції застосовується до оскаржуваних проваджень та що заперечення Уряду у зв'язку з цим мають бути відхилені.

122. Суд також зазначає, що ця частина заяви по суті пов'язана зі скаргами заявника за статтею 8 Конвенції настільки, наскільки вони стосуються недоліків оцінки судом вимог заявника, та має бути також визнана прийнятною.

123. Незважаючи на відмінність сутності інтересів, гарантованих статтями 6 та 8 Конвенції, що можуть вимагати окремого розгляду відповідних скарг, у цій справі втручання у сімейне життя заявника становить суть заяви (див., пункт 69). Таким чином, Суд, враховуючи свої висновки стосовно процесуального аспекту статті 8 Конвенції, (див., пункти 84, 87, 112 та 113), вважає, що необхідність розглядати, чи було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у цій справі, відсутня (див., рішення у справі *Савіни*, зазначено вище, п. 70).

II. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

124. Статтею 41 Конвенції передбачено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

A. Шкода

125. Заявник вимагав 30 000 євро відшкодування моральної шкоди.

126. Уряд заперечив цю вимогу, зазначаючи, що вона є надмірною.

127. Здійснюючи оцінку на засадах справедливості, Суд вважає за належне присудити заявнику 15 000 євро відшкодування моральної шкоди та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватися.

B. Судові та інші витрати

128. Заявник також вимагав 97 405 грн, на той час еквівалент приблизно 9 000 євро, компенсації витрат на послуги адвоката та 179 грн, на той час еквівалент приблизно 17 євро, для покриття витрат на листування, понесених під час провадження у Суді. Заявник просив, щоб ці суми було сплачено безпосередньо на банківський рахунок його представника. Суму, яку він вимагав для покриття витрат на юридичні послуги, було визначено на підставі ставки 2 420 грн за годину, на той час еквівалент 222 євро, хоча не зазначив чи було включено у цю суму податок. Як стверджує заявник, його представнику знадобилося приблизно сорок годин для дослідження матеріалів справи, надання консультацій заявнику, підготовки зауважень та вимог щодо справедливої сатисфакції.

129. Уряд заперечив цю вимогу, зазначаючи, зокрема, що погодинна ставка юриста була надмірною, як і час, витрачений ним на ознайомлення зі справою, та що частина вимоги стосовно покриття поштових витрат не була належним чином підтверджена доказами.

130. Відповідно до практики Суду заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим. Суд зазначає, що ця справа пов'язана зі складними та серйозними питаннями у розумінні Конвенції, та час, що представник заявника мав витратити на неї видається виправданим. Також

враховано, що певні частини скарги заявника було визнано неприйнятними. Суд, враховуючи усі ці аспекти справи та матеріали, що є у його розпорядженні, вважає за належне присудити суму у розмірі 4 000 євро компенсації судових та інших витрат, понесених під час провадження у Суді, та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватись. Цю суму має бути сплачено на банківський рахунок адвоката заявника.

С. Пеня

131. Суд вважає за належне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Долучає* до суті заперечення Уряду щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту та відхиляє його;
2. *Оголошує* скарги за статтею 8 Конвенції окремо, а також у поєднанні зі статтею 14 Конвенції на втручання у сімейне життя заявника, та його скарги на підставі пункту 1 статті 6 Конвенції на несправедливість проваджень у судах прийнятними, а решту скарг у заяві - неприйнятними;
3. *Постановляє*, що було порушення статті 8 Конвенції з огляду на невжиття органами влади жодного суттєвого заходу для забезпечення заявникові доступу до його дитини та його можливості взяти участь у її вихованні;
4. *Постановляє*, що було порушення статті 8 Конвенції з огляду на не виправдане встановлення опіки над дитиною заявника;
5. *Постановляє*, що необхідність розглядати скарги за статтею 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8 Конвенції відсутня;
6. *Постановляє*, що необхідність розглядати скаргу за пунктом 1 статті 6 Конвенції відсутня;
7. *Постановляє*, що:
 - (а) упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити заявнику нижченаведені суми, що

мають бути конвертовані у валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу:

- (i) 15 000 (п'ятнадцять тисяч) євро відшкодування моральної шкоди та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватися;
 - (ii) 4 000 (чотири тисячі) євро компенсації судових та інших витрат та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватися, що мають бути сплачені на банківський рахунок адвоката заявника, пана А. Крістенка;
- (b) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на вищенаведені суми нараховуватиметься простий відсоток (*simple interest*) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти;

8. Відхиляє решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою та повідомлено письмово 16 липня 2015 року відповідно до пунктів 2 та 3 Правила 77 Регламенту Суду.

Клаудія Вестердік
(Claudia Westerdiek)
Секретар

Ангеліка Нуссбергер
(Angelika Nußberger)
Голова